

TEORETYCZNE PODSTAWY TOLERANCJI PEDAGOGICZNEJ

Streszczenie. W artykule przedstawiono różne podejścia do badania tolerancji, typy tolerancji. W tym specjalną uwagę dotyczącą tolerancji pedagogicznej. Definicję tolerancji pedagogicznej podano przez badania pedagogiczne. Na podstawie analizy badawczej przedstawiono własne interpretacje pojęcia "tolerancja pedagogiczna".

Słowa kluczowe: tolerancja, typy tolerancji, tolerancja zawodowa, tolerancja zawodowa nauczyciela, tolerancja pedagogiczna.

* L. Gusak
*doctor hab.,
 profesor. katedry
 języków obcych
 humanitarnych
 specjalnością
 Wschodnieuropejskiego
 Uniwersytetu Narodowego
 imienia Łesi Ukrainki
 (m. Łuck, Ukraina)*

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PEDAGOGICAL TOLERANCE

Abstract. The article presents different approaches to the study of tolerance and types of tolerance. A special attention is paid to researching the notion "pedagogical tolerance". For a definition of pedagogical tolerance different definitions of the phenomenon in research on pedagogy has been considered. On the basis of the analysis the authors' interpretation of the phenomenon "pedagogical tolerance" is made in the given article.

Key words: tolerance, types of tolerance, personal tolerance, professional tolerance, teacher professional activities, pedagogical tolerance.

* J. Gordijenko
*doctorant katedry
 pedagogiki społecznej i
 pedagogiki szkoły
 wyższej
 Wschodnieuropejskiego
 Uniwersytetu
 Narodowego
 imienia Łesi Ukrainki
 (m. Łuck, Ukraina)*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

Анотація. У статті представлено різні підходи до вивчення толерантності, виділено типи толерантності, серед яких особливе місце відведено педагогічній толерантності. Для визначення поняття педагогічної толерантності розглянуто дефініції даного явища у дослідженнях з педагогіки. На основі зробленого аналізу представлено власне трактування поняття «педагогічна толерантність».

Ключові слова: толерантність, типи толерантності, особистісна толерантність, професійна толерантність, професійної діяльності учителя, педагогічна толерантність.

Постановка наукової проблеми та її значення. За останні десятиліття у нашій країні виріс інтерес суспільства до процесу формування особистості учителя, який відіграє важливу роль у становленні та розвитку молодого покоління. У результаті підвищуються вимоги до педагога як до особистості, так і професіонала. Найбільший науковий інтерес представляє комплекс професійно важливих особистісних якостей, які дають можливість педагогу здійснити саме таку взаємодію з учнями, яка сприяє всебічному розвитку особистості дитини, і толерантність, як особистісна риса, стає надзвичайно актуальною у педагогічній діяльності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Останнім часом з'являється чимало робіт, присвячених дослідженню толерантності як особистісної якості. Як психологічне явище толерантність вивчають Д. Леонтьєв, А. Маслоу, Г. Олпорт, Ю. Поваренков, Г. Солдатова, І. Федосєєва, Т. Чекмарьова, О. Шаюк та ін. У філософському аспекті толерантність розглядають Л. Головатая, В. Лекторський та ін. Проблема формування толерантності як професійної якості особистості педагога є предметом досліджень С. Бондирєвої, В. Гаврилюка, С. Данилової, І. Кривошапки, Ю. Макарова, О. Обориної та ін. Інтерес науковців

викликає дослідження психолого-педагогічного змісту толерантності (Н. Барбелко, Д. Єфимова, Т. Фадєєва,), формування ставлення вихованців до толерантності як суспільно значущої цінності (В. Береговий, І. Бех, Т. Болотіна, О. Клепцова, Р. Рієрдон), розвитку толерантності у контексті педагогічної взаємодії (М. Андреев, Ю. Котелянець, О. Романовський, Ю. Тодорцева), формування міжособистісної толерантності молоді (Г. Безюлева, О. Орловська, Г. Скрябіна, Г. Солдатова).

Аналіз названих джерел свідчить про те, що проблема визначення поняття толерантності досить детально розглядається у науковій літературі в останні роки. Таким чином, мета нашого дослідження – з'ясувати теоретичні засади толерантності. Завдання: проаналізувати різні підходи до визначення толерантності як наукової категорії; з'ясувати ознаки толерантної особистості та уточнити зміст педагогічної толерантності.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У Декларації принципів толерантності, затвердженій 16 листопада 1996 року Генеральною конференцією ЮНЕСКО, знаходимо наступне тлумачення поняття: «Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості. Формуванню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті і переконань. Толерантність – це єдність у різноманітті» [6, с. 13]. Таке широке тлумачення толерантності полягає у її міждисциплінарному характері, відповідно дуже часто дослідження проводяться на межі зіткнення різних гуманітарних наук – соціології, філософії, релігієзнавства, культурології, політології, права, медицини, психології та педагогіки. Тому вважаємо доцільним проаналізувати різні наукові підходи до визначення сутності толерантності і, таким чином, уточнити зміст толерантності педагога.

Толерантність розглядають з точки зору різноманітних філософських та психологічних підходів. Сьогодні у науковій літературі переважають біхевіористичний (згідно якого толерантність – це прояв особливої поведінки людини) та когнітивний (відповідно до якого основою толерантності є знання та раціональні висновки) підходи. С. Братченко пропонує наступні підходи до визначення сутності толерантності, а саме:

- екзистенційно-гуманістичний підхід передбачає, що «повноцінна, зріла толерантність» є обов'язково усвідомленою та відповідальною, це «цінність та життєва позиція, реалізація якої у кожній конкретній ситуації має певний зміст і вимагає від суб'єкта толерантності пошуку цього змісту та відповідального рішення» [4, с. 143].

- диверсифікаційний підхід, згідно якого зміст толерантності не може бути обмежений окремою характеристикою, адже це складне, багатоаспектне і багатокомпонентне явище;

- особистісний підхід вказує на те, що психологічною основою толерантності є «особистісний вимір» – цінності та особисті установки;

- згідно діалогічного підходу підставою загальної толерантності людини виступає міжособистісна толерантність і діалог;

- фасилітативний підхід передбачає створення умов для розвитку толерантності, повноцінна толерантність не може бути наслідком лише зовнішніх впливів, оскільки толерантність не тільки формується, а перш за все розвивається [4, с. 142].

Отже, толерантність не може бути автоматичним результатом дії певних внутрішніх чи зовнішніх факторів, адже це інтегроване, багатоаспектне та багатокомпонентне явище.

У психогуманістичній теорії толерантність особистості досліджується через процес самоактуалізації, тобто прагнення людини втілити у життя свої здібності та бажання постійного саморозвитку. Так, на думку О. Шаюк, «проблема толерантності усупільненого суб'єкта життєдіяльності трансформується у проблему самотолерантності щодо своєї поведінки, процесу і результатів соціальної взаємодії, врешті-решт і стосовно повноти реалізації ним власного ... потенціалу кожної миті повсякдення» [18, с. 32]. «Самотолерантній» людині властива креативність, гнучкість, спонтанність, активність у

прийнятті рішень. Однак, дослідниця наголошує на обмеженості явища самотолерантності у порівнянні з толерантністю, для якої неприпустиме нав'язування думок іншим людям. Самотолерантність – це діалог із «внутрішнім Я», який сприяє конструктивному розвитку особистості, тобто це «внутрішньоособистісна характеристика усупільненого індивіда» [18, с. 32]. Поділяючи думку автора, вважаємо доцільним розглядати самотолерантність як складову частину толерантності, оскільки вона виражає ставлення особистості до сприйняття себе, а відповідно і сприйняття інших через себе.

У гуманістичній психології самотолерантна особистість характеризується наступними рисами у процесі самоактуалізації: «а) вмінням володіти власними почуттями; б) розумінням та сприйняттям емоцій, переживань інших; в) толерантним ставленням до своєї унікальності і відмінності від інших; г) спроможністю налагоджувати більш глибокі та довірливі міжособистісні відносини із навколишніми без боязні втратити себе; д) неагресивністю до людей інших етносів, народів, рас, вірувань, котрі мають свою систему цінностей; е) гармонізуванням всіх актуальних міжособистісних стосунків шляхом взаємного визнання та поцінування як власного внутрішнього світу, так і індивідуального світу Я інших; є) емпатійністю як зреалізованою здатністю до співпереживання, а відтак як важливою характеристикою толерантної людини» [18, с. 33].

Згідно з концепцією А. Маслоу, самоактуалізована толерантна людина здатна розпізнавати прояви брехні, нещирості, вміє точно оцінювати інших та сприймати факти дійсності, бачити істину, робити правильні висновки, тобто їй властива когнітивна ефективність. Таку людину не лякає невизначеність, навпаки, все незрозуміле приваблює її цікавість, оскільки вона не вірить у забобони та не має упереджень. Самоактуалізована особистість терпима та співчутлива, вміє приймати не лише інших такими, якими вони є, але й свою власну сутність з усіма її недоліками. Лицемірство, фальш, прикидання, бажання справити враження – ці риси не характерні для такої людини. Інтелектуальність, спонтанність, щирість, природність думок, намірів та поведінки відрізняє її від пересічної людини. Самоактуалізована особистість прагне розвитку та самореалізації, ця внутрішня потреба спонукає її до досконалості в улюбленій справі чи у професійній діяльності більше, ніж у побуті. Здатність розширювати своє сприйняття, бачити події в перспективі, а не буденності, відмежуватися від дрібниць мають важливе соціальне значення та спрощують життя як для неї самої, так і для оточуючих [13].

Характеризуючи толерантність, Г. Олпорт виділяє такі ознаки особистості: відчуття безпеки, захищеності, стійкість до загроз та фрустрацій, ситуативність у поведінці, повага до інших без проектування вини на інших, знання себе, висока ментальна гнучкість, сприйняття дійсності без поділу на «правильну» і «неправильну», терпимість до невизначеності, відповідальність за свої вчинки, емоційна стійкість, вміння посміятися над собою, духовність, схильність до емпатії [14, с. 156]. Дослідник звертає увагу на те, що вроджені риси темпераменту можуть бути передумовами формування толерантних установок, які разом із соціальними установками та атмосферою прийняття у сім'ї сприяють розвитку толерантної особистості [14].

Досліджуючи семантичне поле та сутність толерантності, Т. Чекмарьова зауважує, що однозначного розуміння даного феномену не існує, оскільки у кожному окремому випадку етимологія слова толерантність обумовлена специфікою тої галузі, яка її вивчає, та практикою застосування толерантності як категорії у наукових і міжнародних зв'язках [17]. Відповідно, трактування толерантності визначається різносторонніми підходами до нього та мірою його практичного значення. У дослідженнях Т. Чекмарьової толерантність – «це інтегральна характеристика індивіда, яка визначає здатність індивіда до адаптації, до недопущення конфронтації, до розвитку позитивних взаємовідносин із собою та навколишнім світом на основі розуміння і прийняття різноманіття буття і визнання неминучості співіснування відмінностей» [17, с. 36].

О. Столяренко пропонує наступне визначення досліджуваного явища: «це складна багаторівнева та багатокомпонентна якість, сутність якої полягає у ціннісно-усвідомленій психічній інтра- та інтерактивності, що виявляється в рефлексивності студентів (здатність до усвідомленого розуміння власної особистості, поваги), їхній соціальній перцепції (визнання, розуміння і прийняття іншої людини), яка можлива лише за умови сформованої здатності до емоційної чуйності (емпатія), самоконтролю та емоційної стійкості як запоруки продуктивної суб'єкт-суб'єктної взаємодії, співпраці й конструктивного діалогу і виступає невід'ємним атрибутом професійної діяльності й активної життєвої позиції» [16, с. 8 – 9].

У контексті трудової етики толерантність, на думку К. Сафонова, розглядається як певна світоглядна та морально-психологічна установка особистості на те, в якій мірі приймати або не приймати відмінні думки, звичаї, культуру та норми поведінки [15, с. 77]. В етиці неможливе існування готових алгоритмів, є лише спільна мета – благо для всіх через благо кожного представника суспільства, і кожен толерантний член цього суспільства, налаштований на конструктивний діалог, повинен володіти здатністю прийняти це і усвідомити необхідність існування етичних систем тих чи тих соціальних інститутів [15, с. 78].

З точки зору культурології, толерантність є характеристикою культури кожного суспільства, соціального прошарку та громадянина зокрема, незалежно від його віку, статі, віросповідання, національності та раси. Сутність толерантної культури полягає у наданні можливості людині, групі та суспільству дотримуватись вільно обраних моральних, соціально-політичних, світоглядних поглядів та передбачає їхнє терпиме ставлення до відповідного вибору інших [3, с. 43]. Отже, розуміння почуттів, світогляду, звичок, поведінки інших людей є важливим компонентом толерантності.

У філософському дискурсі Л. Головатая визначає толерантність як культуру філософського (наукового) мислення, яка передбачає перш за все, орієнтацію на думку іншого та взаємну повагу до чужих, іноді діаметрально протилежних точок зору, толерантність характеризує усі сфери соціального та індивідуального життя людини, є важливим виміром практично будь-якої дії, одним із ключових «екзистенціалів» людського життя [5]. Розуміння життя суспільства як позитивного цілого виступає основою істинної толерантності, тобто усвідомлення необхідності існування іншого, відмінностей та особливостей як частин цього цілого [5].

В. Шлаїна досліджує толерантність з точки зору соціоніки як концепції типів особистості та взаємовідносин між ними [19]. Згідно з теорією соціоніки, тип інформаційного метаболізму (ТІМ) властивий людині від народження та не змінюється протягом життя, «обробка інформації здійснюється, перш за все, відповідно до ТІМного алгоритму», пізніше спрацьовують сприйняття, стереотипи мислення, звички судження та реагування (словами і діями) [19, с. 55]. Толерантність, на думку автора, - «одна з найважливіших та дуже інформативних характеристик людини, в якій знаходять своє відображення чимало факторів: темперамент, характер, особливості виховання, потреби, установки, звички, досвід спілкування, цінності (в тому числі цінності ТІМа), загальний культурний розвиток, ... особливості мислення та емоційний стереотип поведінки, що у значній мірі детерміновано типом інформаційного метаболізму» [19, с. 58]. Таким чином, знаходимо пояснення існуванню відмінностей між людьми, які визначені самою природою, а знання про наявність інформаційного типу та міжтипних взаємовідносин, які проявляються у спілкуванні, сприятимуть формуванню толерантності особистості.

Проблематика толерантності / інтолерантності виникає у випадку існування будь-яких відмінностей, які можуть бути основою для особистісної ідентичності. Так, у науковій літературі прийнято виділяти наступні типи толерантності: гендерну (неупередженість у ставленні до представників протилежної статі); вікову (неупередженість, повага до людей похилого віку); міжнаціональну (відсутність етноцентризму, ксенофобії, агресивного націоналізму, виключення ймовірності перенесення негативних рис та вчинків окремих

представників національності на інших людей); освітню (взаємне терпиме ставлення людей з різним рівнем освіти); міжконфесійну (відсутність релігійного фанатизму, терпимість до віросповідання інших); расову (відсутність расової дискримінації); географічну (взаємна неупередженість один до одного жителів великих міст та мешканців сіл, провінційних міст, інших регіонів); міжкласову або економічну (терпиме ставлення до представників різних майнових прошарків суспільства); фізіологічну (неупереджене ставлення до хворих, людей з вадами); маргінальну (толерантне ставлення до маргіналів – бомжів, наркоманів, жебраків, алкоголіків тощо); політичну (активне толерантне ставлення до діяльності партій, організацій, метою якого є попередження розповсюдження ідей тоталітаризму, фашизму, політичних репресій); сексуально-орієнтаційну (відсутність упереджень у ставленні до представників нетрадиційних орієнтацій); міжвидову (ставлення людини до тваринного світу); професійну (відсутність упереджень до представників інших професій); педагогічну (гуманізм, тактовність, строгість до себе і доброзичливість педагога до інших суб'єктів навчального процесу) та ін. [3, с. 44; 9, с. 10;11, с. 21]. Оскільки у науковій літературі педагогічна толерантність виділяється як один із різновидів толерантності, вважаємо доцільним розглянути дане явище у контексті нашого дослідження.

Більшість науковців зауважують, що толерантність як педагогічне явище є метою та засобом професійної діяльності учителя. Суть толерантності як цілі полягає у тому, що одним із завдань педагога у професійній діяльності є виховання толерантності учнів як їхньої особистісної характеристики. Педагогічна толерантність, з іншого боку, сприяє вирішенню різноманітних проблем як особистого життя, так і професійного розвитку самого учителя.

У своєму дослідженні Ю. Макаров зосереджується на проблемі професійної педагогічної толерантності, вважаючи, що толерантність – одна з основних вимог до учителя, який працює з дітьми. Якщо в інших професійних сферах достатньою є толерантність ситуативна (викликана, наприклад, страхом покарання або доведеними до автоматизму навичками поведінки), то у педагогічній роботі потрібна толерантність особистісна, системна, спроектована на усі види діяльності людини [12, с. 128 – 129].

Основна відповідальність у роботі з дітьми зосереджується на учителеві, для якого потрібна толерантність як особистісна, так і професійна. Толерантність є основою педагогічного спілкування учителя та учня, суть якого полягає у таких принципах навчання, які створюють оптимальні умови для формування у вихованців «культури достоїнства, самовираження особистості, виключають фактор боязні неправильної відповіді» [17, с. 118]. Таким чином, основне завдання педагога – створення такої атмосфери у процесі навчання, яка б сприяла розвитку особистості учня та його самоствердженню.

Зауважимо, що страх, тривога, ворожість та агресія не є характерними для толерантної особистості. Швидше навпаки, толерантному педагогу властиві радість та оптимізм, викликані різноманіттям людських відносин. Згідно з дослідженнями А. Маслоу, в інтерпретації самоактуалізованого педагога відносини «учитель - учень» не мають ознак протистояння чи боротьби бажань та інтересів [13, С. 163]. Урок – це приємна нагода співробітництва з учнем, можливість спільного дослідження та пізнання істини. Толерантний самоактуалізований педагог не проявляє зовнішніх, спірних атрибутів своєї переваги над учнем. Йому не властивий авторитарний тон, багатозначність інтонацій, його поведінка проста і природня. Він не тисне на учня своєю ерудицією та авторитетом, дозволяє собі просто залишатися звичайною людиною. Такий педагог не змагається з вихованцями, а намагається зробити так, щоб вони не конкурували між собою. Як результат такої установки, у групі чи класі зменшується вірогідність прояву заздрості, підозрливості, страху або тривоги, оскільки сам педагог позбавляє учнів від можливих загроз [13, с. 164].

Сім'я, освітня сфера та особисті враження є джерелами формування ціннісних та морально-психологічних орієнтирів учнів. Відповідно, толерантність дитини, як динамічне

явище, змінюється під впливом набутого ними досвіду. На думку Т. Чекмарьової, суть виховання толерантності дитини полягає у створенні простору прямої або опосередкованої взаємодії її з іншими у поглядах чи поведінці людьми, тобто «ситуації співіснування відмінного» [17, с. 119]. Отож, організовуючи свій життєвий досвід, педагог втілює свої цілі та збагачує досвід своїх учнів. Професійна освіта та професійний досвід є джерелом формування толерантності педагога. У вчителя та учня ціннісні орієнтації можуть бути різними чи, навіть, протилежними. Тому важливою є взаємна толерантність обох суб'єктів навчального процесу. За такої умови буде виконуватися основне педагогічне завдання – досягнення стійкості та збагачення толерантності як педагога, так і його вихованця.

Для визначення поняття педагогічної толерантності вважаємо доцільним розглянути дефініції даного явища у наступних дослідженнях з педагогіки.

Так, Л. Безотечество дає наступне визначення толерантності: «педагогічна толерантність – інтегративна динамічна особистісна якість, яка проявляється у діяльності педагога, та є основою його особистісного і професійного розвитку, ціннісного ставлення до всіх суб'єктів освітнього процесу, відповідно до якого, педагог, маючи власну життєву позицію, поважає і визнає право іншого сприймати, мислити та діяти інакше, бачить цінність різноманіття, а також готовий будувати взаємодію, враховуючи інші точки зору учасників освітнього процесу» [2, с. 13].

На переконання Н. Ліпатової, педагогічна толерантність – «інтегративне утворення особистості, яке обумовлює здатність до успішної взаємодії у сфері професійної діяльності, успішного вирішення конфліктів та їх попередження, якому сприяють знання толерантних стратегій взаємодії та спілкування, критичне осмислення та вироблення суджень, що базуються на прийнятті ідей толерантності та ненасилля як загальнолюдської і професійної цінності» [10, с.51].

У роботі М. Карандаша толерантність – «професійна активність як важлива якість учителя, що виявляє свою сутність здатністю сприймати без агресії інші судження, спосіб життя, характер поведінки, зовнішність і будь-які особливості людей у сфері освітнього простору і соціокультурного середовища шляхом встановлення відносин довіри, співпраці, компромісу, радості, товариськості, співпереживання та психологічного комфорту» [7, с.14].

Ю. Котелянець під педагогічною толерантністю розуміє «володіння вміннями та навичками толерантної взаємодії з усіма суб'єктами освітнього процесу; установку на толерантність – як активну позицію з формування толерантності особистості педагога, учнів і їхніх батьків» [8, с.17].

У своєму дослідженні М. Андреев толерантність учителя розглядає як «засновану на ціннісних і гуманістичних орієнтаціях його професійну здатність зрозуміти, визнати й прийняти суб'єктів педагогічного процесу – учнів, учителів, адміністрацію школи, батьків учнів такими, якими вони є, – носіями інших цінностей, логіки мислення, форм поведінки, суб'єктного досвіду, встановлювати відносини співробітництва в процесі взаємодії із суб'єктами, аналізувати й критично оцінювати суб'єктний досвід і поведінку» [1, с.53 – 54].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Аналіз наукової літератури вказує на те, що основою вивчення педагогічної толерантності є дослідження даного явища в інших гуманітарних науках. Таким чином, у нашому дослідженні педагогічна толерантність – це інтегративна динамічна особистісна якість, яка обумовлює здатність педагога до успішної взаємодії у сфері професійної діяльності, його розуміння, визнання та прийняття без агресії суб'єктів педагогічного процесу як носіїв інших цінностей, поглядів, переконань і форм поведінки шляхом встановлення з ними толерантних відносин, основою яких є довіра, співпраця, радість, емпатія, компроміс та психологічний комфорт. Перспективою подальшого дослідження вважаємо визначення компонентів педагогічної толерантності майбутніх учителів.

Література:

1. Андреев М. В. Формування толерантності вчителя загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. / М.В. Андреев : Українська інженерно-педагогічна академія. - Харків, 2009. - 22с.
2. Безотечество Л. М. Формирование толерантности бакалавров – будущих педагогов профессионального обучения в образовательном процессе вуза: автореф. дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.08. / Л.М. Безотечество : Красноярский государственный педагогический университет им. В.П. Астафьева. – Красноярск, 2015. – 24с.
3. Бессчетнова О.В. Толерантность как объект изучения гуманитарных наук / О.В. Бессчетнова // Толерантность в современном обществе: опыт междисциплинарных исследований : сборник научных статей / под научн. ред. М.В. Новикова, Н.В. Нижегородцевой. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2011. – С. 42 – 44.
4. Братченко С.Л. Педагогика развития: ключевые компетентности и их становление. / Чекмарева Т.Н. // Толерантность – поиск мира и согласия в межличностном взаимодействии. Толерантность в теории. Учебное пособие / Т.Н. Чекмарева – Братск: ГОУ ВПО «БрГУ», 2011. – С. 141 – 154.
5. Головатая Л.В. Толерантность как проблема философии образования : автореф. дисс. ... канд. философ. наук : 09.00.13 / Л.В. Головатая : Ставропольский государственный университет. – Ставрополь, 2006. – 22с.
6. Декларація принципів толерантності / Кодекс толерантності. Нормативно-правові документи, що встановлюють права етнічних громад та регулюють діяльність національно-культурних товариств в Чернівецькій області. – Чернівці, 2010. – С. 12 – 16.
7. Карандаш М. М. Виховання толерантності майбутніх учителів історії в процесі вивчення соціально-гуманітарних дисциплін : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. / М. М. Карандаш : Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка. – Дрогобич, 2011. – 20с.
8. Котелянець Ю. С. Формування толерантності майбутніх учителів початкових класів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. / Ю. С. Котелянець : Кіровоградський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка. – Кіровоград, 2015. – 22с.
9. Леонтьев Д. А. К операционализации понятия «толерантность» / Д. А. Леонтьев // Вопросы психологи. – 2009. – № 5. – С. 3 – 16.
10. Липатова Н.О. Средства формирования педагогической толерантности будущих учителей / Н.О. Липатова // Вестник СамГУ. – 2006. - № 10/3 (50). – С. 50 – 54.
11. Макаров Ю. А. Дифференциально-классификационные аспекты толерантности / Ю. А. Макаров // The culture of tolerance in the context of globalization: methodology of research, reality and prospect: materials of the international scientific conference on May 13-14, 2014. – Prague: Vedecko vydavatel'ske centrum "Sociosfera-CZ". – С.20 – 25.
12. Макаров Ю. А. Толерантность профессиональная и личностная / Ю. А. Макаров // The culture of tolerance in the context of globalization: methodology of research, reality and prospect: materials of the international scientific conference on May 13-14, 2014. – Prague: Vedecko vydavatel'ske centrum "Sociosfera-CZ". – С.127 – 132.
13. Маслоу А. Мотивация и личность. Электронный ресурс. Режим доступа: http://www.bim-bad.ru/docs/maslow_motivation_and_personality.pdf.
14. Олпорт Г. У. Толерантная личность / Г. У. Олпорт // Истоки толерантности. Национальный психологический журнал. – 2011. – № 2 (6). – С. 155 – 159.
15. Сафонов К. Б. Толерантность как категория трудовой этики / К. Б. Сафонов // Толерантность в современном обществе: опыт междисциплинарных исследований : сборник научных статей / поднаучн. ред. М.В. Новикова, Н.В. Нижегородцевой. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2011. – С. 77 – 79.

16. Столяренко О. В. Педагогічні умови виховання толерантності у студентів вищих навчальних закладів технічного профілю : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. / О. В. Столяренко : Уманський державний педагогічний університет ім. Павла Тичини. – Умань, 2013. – 20с.

17. Чекмарева Т.Н. Толерантность – поиск мира и согласия в межличностном взаимодействии. Толерантность в теории. Учебное пособие / Т.Н. Чекмарева. – Братск: ГОУ ВПО «БрГУ», 2011. – 171 с.

18. Шаюк О. Особливості психологічної структури професійної толерантності майбутніх економістів. / О. Шаюк // Психологія і суспільство. – 2011. - №3 – С. 28 – 63.

19. Шлаина В.М. Принципы толерантности и соционика / В.М. Шлаина // Менеджмент и кадры: психология управления, соционика и социология. – 2010. – № 5. – С. 54 – 61.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF PEDAGOGICAL TOLERANCE

L. Gusak, J. Gordienko

Formulation of scientific problem and its importance. Over the last decade in our country has grown the interest of society in the process of formation of the personality of the teacher plays an important role in the formation and development of the young generation. As a result, the requirements to the teacher as a person and professional. The greatest scientific interest is the complex of professionally important personal qualities, which enable the teacher to implement such interaction with students, which contributes to the comprehensive development of the child's personality, and tolerance as a personality trait, becomes extremely important in teaching.

The analysis of researches of this problem. Recently there are many works devoted to the study of tolerance as a personal quality. As a psychological phenomenon of tolerance studied D. Leontiev, A. Maslow, G. Allport, J. Povarenkov, G. Soldatova, I. Fedoseyev, V. Chekmarev, A. Sauk, etc. In the philosophical aspect of tolerance consider L., Golovataya, V. Lecturing, etc. the Problem of formation of tolerance as the professional quality of a teacher is subject to doces. Bondareva, V. Gavrilyuk, S. Danilova, I. Krivoshekin, Y. Makarov, A. Oborina, etc. the Interest of scientists is the study of psychological and pedagogical maintenance of tolerance (N. Barbell, D. Efimov, T. Fadeeva,), the formation of relations of pupils to tolerance as important public values (V. Beregovaya, I. Bekh, T. Bolotina, A. Clow. Reardon), the development of tolerance in the context of the pedagogical interaction (N. Andreev, Yu Kotelenez, A. Romanovsky, Y. Todorcev), formation of interpersonal tolerance of youth (G. Butula, A. Orlov, G. Skryabin, G. Soldatova).

Analysis of both sources shows that the problem of defining the notion of tolerance is enough detail in the scientific literature in recent years. Thus, the aim of our study is to clarify the theoretical foundations of tolerance. Objectives: to analyze various approaches to defining tolerance as a scientific category; to determine the characteristics of a tolerant personality and to clarify the content of teaching tolerance.

The main material and justification of the results of the study. In the Declaration of principles of tolerance, adopted on 16 November 1996 the General conference of UNESCO, is the following explanation of the concept: "Tolerance is respect, perception and understanding of the rich diversity of our world's cultures, forms of expression and self-realization of human personality. Tolerance is fostered by knowledge, openness, communication and freedom of thought, conscience and belief. Tolerance is unity in diversity" [6, p. 13]. This broad interpretation of tolerance lies in its interdisciplinary nature, therefore very often the research is conducted at the intersection of the Humanities – sociology, philosophy, religious studies, cultural studies, political science, law, medicine, psychology and pedagogy. Therefore, we consider it appropriate

to analyse different scientific approaches to definition of essence of tolerance and, thus, to clarify the content of tolerance of the teacher.

Tolerance consider from the point of view of various philosophical and psychological approaches. Today in the scientific literature is dominated by behaviorist (according to which tolerance is the special manifestation of human behavior) and cognitive (under which the basis of tolerance is the knowledge and rational conclusions) approaches. S. Bratchenko offers the following approaches to definition of essence of tolerance, namely:

- existential-humanistic approach suggests that "full-fledged, Mature tolerance" is necessarily conscious and responsible, that "the worth and position in life, which in each specific situation has a specific meaning and requires the subject of tolerance search for this meaning and responsible decisions" [4, p. 143].

- diversification approach according to which the maintenance of tolerance may not be limited by individual characteristics, because it is complex, multifaceted and multidimensional phenomenon;

- personal approach indicates that the psychological basis of tolerance is "personal" values and personal attitudes;

- according to the dialogical approach the Foundation of total tolerance of man is interpersonal tolerance and dialogue;

- facilitating approach involves the creation of conditions for the development of tolerance, full tolerance cannot be the result only of external influences, because tolerance is not only formed, but above all develops [4, p. 142].

Therefore, tolerance cannot be an automatic result of certain internal or external factors, because it is integrated, multifaceted and multidimensional phenomenon.

In psychosemantics tolerance theory of personality is explored via the process of self-actualization, that is, the human desire to realize their ability and desire for continuous self-development. Thus, according to A. Sauk, "the problem of tolerance socialized subject is transformed into a vital problem Samotlorneft about their behavior, process and results of social interaction, in the end, and in the completeness of realization of his own ... potential every moment of everyday life" [18, p. 32]. "Samuoliene", human nature, creativity, flexibility, spontaneity, activity in decision making. However, the researcher focuses on the limitations of the phenomenon Samotlorneft in comparison with the tolerance for which the imposition of unacceptable thoughts to others. Samotlorneft is a dialogue with inner selves, which contributes to the constructive development of the personality, that is "socialized snooty characteristics of the individual" [18, p. 32]. Sharing the opinion of the author, we consider it appropriate to consider Samotlorneft as a part of tolerance, because it expresses the attitude of an individual towards himself perception, and thus the perception of others.

In humanistic psychology somatoliberina personality is characterized by the following features in the process of self-actualization: "a) the ability to own their own feelings; b) understanding and perception of emotions, feelings of others; b) a tolerant attitude to its uniqueness and differences from others; d) ability to build deeper and more trusting interpersonal relationships with others without the fear of losing myself; d) nagresulta to people of other ethnic groups, Nations, races, beliefs, which have their own system of values; e) all relevant garmonsway interpersonal relations through mutual recognition and measurement as its own inner peace, and the private world I; e) impatinet realized as a capacity for empathy and, consequently, as an important characteristic of the tolerant of man" [18, p. 33].

According to the concept of A. Maslow, SamAccountName tolerant person is able to recognize the existence of falsehood, insincerity, able to accurately assess others and to perceive the facts of reality, to see the truth, to draw the right conclusions, that is her inherent cognitive efficiency. Such a person is not afraid of the uncertainty, on the contrary, all the strange attracts her curiosity, because she doesn't believe in superstition and has no prejudice. SamAccountName personality tolerant and compassionate, able to accept others for who they

are, but her own nature with all its shortcomings. Hypocrisy, hypocrisy, hypocrisy, a desire to impress – all these features are not typical of such a person. Intelligence, spontaneity, sincerity, naturalness of thoughts, intentions and behavior sets it apart from the ordinary man. Samostrelova a person committed to development and self-realization, this inner need compels her to perfection in your favorite business or professional activity more than in the home. The ability to expand your perception to see events in perspective, but not routine, to isolate themselves from important things have social value and make life easier for herself and for others [13].

Characterizing tolerance, Allport identifies the following characteristics of personality: the sense of safety, security, resistance to threats and frustration, pragmatism in behavior, respect for others without projecting blame on others, self-knowledge, high mental flexibility, perception of reality without any distinction between "right" and "wrong", tolerance for uncertainty, responsibility, emotional stability, ability to laugh at oneself, spirituality, inclination to empathy [14, p. 156]. The researcher draws attention to the fact that inborn traits may be prerequisites for the formation of tolerant attitudes, together with social attitudes and the atmosphere of acceptance in the family contribute to the development of a tolerant personality [14].

Exploring the semantic field and the essence of tolerance, Chekmareva notices that a clear understanding of this phenomenon does not exist, because in each case the etymology of the word tolerance due to the nature of the industry, which it is studying, and practice tolerance as a category in research and international relations [17]. Accordingly, the interpretation of tolerance is determined by diverse approaches and degrees of its practical significance. In studies of Chekmareva tolerance is an integral feature of the individual, which determines the individual's ability to adapt, to avoid confrontation, to the development of positive relationships with ourselves and the world through the understanding and acceptance of diversity of life and the recognition of the inevitability of coexistence of differences" [17, p. 36].

A. Stolyarenko offers the following definition of the investigated phenomenon: "this is a complex multilevel and multidimensional quality, the essence of which is to value-conscious mental intra - and interactivity, is in the reflexivity of students (the ability to make a conscious understanding of self, respect), social perception (recognition, understanding and acceptance of another person), which is possible only if the generated capacity for emotional responsiveness (compassion), self-control and emotional stability as the basis of productive subject-subject interaction, cooperation and constructive dialogue and to advocate an essential attribute of professional work and active life position" [16, pp. 8 – 9].

In the context of the work ethic tolerance, according to Safonov, is seen as a particular ideological and moral-psychological installation of the person on the extent to which to accept or not to accept great ideas, customs, culture and norms of behavior [15, p. 77]. In ethics there are no ready algorithms, there is only one common goal – welfare for all through the benefit of each representative of the society, and each tolerant member of this society, is configured on a constructive dialogue, must be able to accept it and to realize the necessity of the existence of the ethical systems of those or other social institutions [15, p. 78].

From the point of view of cultural studies, tolerance is a characteristic of every society, social class and citizen, regardless of age, gender, religion, nationality and race. The essence of a tolerant culture is to provide opportunities to individuals, group and society to follow a freely chosen moral, socio-political, philosophical views and provides for their tolerance of other relevant choice [3, p. 43]. Therefore, understanding the feelings, attitudes, habits, behavior of other people is an important component of tolerance.

In philosophical discourse L., Golovataya defines tolerance as a culture of philosophical (scientific) thinking, which involves primarily focus on the opinion of another and mutual respect to strangers, sometimes diametrically opposite points of view, tolerance characterizes all spheres of social and individual human life, is an important dimension of almost every operation, a key "ekzistencija" of human life [5]. Understanding society as a positive integer that is the basis of true

tolerance, that is, the awareness of the necessity of the existence of another, differences and peculiarities as parts of that whole [5].

V. Slana explores the tolerance from the point of view of socionics as the concept of personality types and relationships between them [19]. According to the theory of socionics, type of informational metabolism (TIM) is inherent in man from birth and does not change throughout life, "the processing of information is carried out primarily in accordance with Temnogo algorithm", later work of perception, patterns of thinking, habits, judgments and response (words and actions) [19,p. 55]. Tolerance, according to the author, is "one of the most important and very informative of characteristics of a person, in which are reflected many factors: temperament, character, features of education, needs, preferences, habits, experiences, values (including values Tim), General cultural development, especially of thinking, emotional behavioral patterns, largely determined by the type of information metabolism" [19, p. 58]. Thus, we find the explanation for the differences between people are determined by nature; the knowledge about the availability of the information type and mitini relationships, which are manifested in communication, promote the formation of tolerance of the individual.

Issues of tolerance / intolerance occurs in the case of the existence of any differences that can be the basis for personal identity. Thus, in scientific literature it is accepted to distinguish the following types of tolerance: gender (impartiality in relation to the opposite sex); age (impartiality, respect for the elderly); ethnic (lack of ethnocentrism, xenophobia, aggressive nationalism and exclusion of migration probabilities of negative traits and actions of certain representatives of the nationalities on other people); educational (mutual tolerance of people with different levels of education); interfaith (no religious fanaticism, tolerance for beliefs other); race (no racial discrimination); geographical (mutual fairness with each other city residents and residents of villages, provincial cities, other regions); mikusova or economic (tolerant attitude to the representatives of the different property sectors of society); physiological (unbiased attitude to the sick, people with disabilities); marginal (tolerant attitude towards the marginalized – the homeless, drug addicts, beggars, alcoholics and the like); political (active tolerant attitude to the activities of parties, organizations, the purpose of which is to prevent the spread of the ideas of totalitarianism, fascism, political repression); sexual-orientation (a lack of prejudice against the gay members); mshvidoba (the relation of man to the animal world); professional (absence of prejudice to the other professions); education (humanism, tact, strictness to himself and the kindness of a teacher, other subjects of the educational process). [3, p. 44; 9, pp. 10;11, p. 21]. Because in the scientific literature of pedagogical tolerance stands out as one of the varieties of tolerance, we consider it reasonable to consider this phenomenon in the context of our study.

Most scientists say that tolerance as a pedagogical phenomenon is the purpose and means of professional activity of the teacher. The essence of tolerance as a goal is that one of the tasks of the teacher in professional activities is education of tolerance of students as their personal characteristics. Teaching tolerance, on the other hand, contributes to solving a variety of problems both personal and professional development of the teachers.

In their study, Y. Makarov focuses on the problem of professional pedagogical tolerance, considering that tolerance is one of the main requirements to the teacher, working with children. If in other professional areas sufficient tolerance is situational (caused, for example, fear of punishment, or driven to automatism skills of behaviour), in teaching your own personal tolerance, system, designed for all kinds of human activities [12, pp. 128 – 129].

The primary responsibility in working with children focusing on the teacher, and it requires tolerance of both personal and professional. Tolerance is the basis of pedagogical communication of teacher and student, the essence of which is in these principles that create optimal conditions for developing in students "a culture of dignity, self-expression, exclude the factor of fear of the wrong answer" [17, p. 118]. Thus, the main task of the teacher is to create that atmosphere in the learning process, which would have facilitated the development of student's personality and self-assertion.

Note that fear, anxiety, hostility and aggression are not characteristic of a tolerant personality. On the contrary, the tolerant teacher is inherent in the joy and the optimism caused by the diversity of human relations. According to the research of Maslow, in the interpretation samostoyatelbnogo teacher relationship "teacher - student" are not signs of opposition or struggle of desires and interests [13, P. 163]. The lesson is a pleasant possibility of cooperation with the student, the possibility of joint research and the knowledge of the truth. Tolerant SamAccountName teacher does not exhibit external, controversial attributes his superiority over the student. He is not typical authoritarian tone, the gravitas of intonation, his behavior is simple and natural. He presses on the student of his erudition and authority, allows himself to just remain an ordinary man. Such a teacher does not struggle with the students and tries to make sure that they did not compete among themselves. As a result of such installation, in a group or classroom decreases the likelihood of manifestation of envy, suspicion, fear or anxiety, because the teacher saves students from possible threats [13, p. 164].

Family, education and personal experience are sources of formation of values and psychological orientations of the students. Accordingly, tolerance of the child, as a dynamic phenomenon, changing under the impact of their experiences. According to Chekmareva, the essence of tolerance upbringing of the child is to create a space of direct or indirect interaction with other opinions or behavior of people, i.e. "the situation of the coexistence of a great" [17, p. 119]. Therefore, organizing your life experiences, the teacher embodies your goals and enriches the experience of their students. Professional education and professional experience is a source of formation of tolerance of the teacher. The teacher's and student's value orientation may be different or even opposite. So important is the mutual tolerance both of the subjects of the educational process. Then will run the main pedagogical objective is the achievement of sustainability and the enrichment tolerance as a teacher and his pet.

To define the concept of teaching tolerance believe it is appropriate to consider the definition of this phenomenon in future studies in pedagogy.

So, L. Bezotechestvo gives the following definition of tolerance: "teaching tolerance – a dynamic integrative personal quality, which manifests itself in the activities of the teacher, and is the basis of his personal and professional development, values related to all subjects of the educational process whereby a teacher, having your own stance, respects and recognizes the right of another to perceive, to think and act differently, sees the value of diversity, and willing to build cooperation, taking into account other points of view of participants of educational process" [2,C. 13].

According to the belief of N. Latova, teaching tolerance – "integrative education of personality, which determines the ability to successfully vzaimo in the world of work, successful conflict resolution and prevention, which contributes to knowledge tolerant strategies of interaction and communication, critical thinking, and judging, based on the adoption of the ideas of tolerance and non-violence as Zaraguinas and professional values" [10, p. 51].

In the work of M. Pencil tolerance– "professional activity as an important quality of the teacher that brings out your essence the ability to perceive without aggression other opinions, lifestyle, behavior, appearance, and any features of the people in the field of educational space and socio-cultural environment by establishing relations of trust, cooperation, compromise, joy, sociability, empathy and psychological comfort"[7, p. 14].

Y. Kotelenez under teaching tolerance understands "the possession of skills of tolerant interaction with all subjects of educational process; setting the tolerance as an active stance to promote tolerance of the personality of the teacher, students and their parents" [8, p. 17].

In their study, N. Andreev tolerance examines how teachers "based on humanistic values and orientations of his professional ability to understand, recognize and accept the subjects of the educational process – students, teachers, school administration, parents of students for what they are, – the bearers of other values, logic thinking, behavior, subjective experiences, to

establish relations of cooperation in the process of interaction with the subjects, to analyze and critically evaluate the subjective experience and behavior"[1, p. 53 – 54].

Conclusions and prospects for further research. Analysis of scientific literature indicates that the basis for the study of teaching tolerance is to study this phenomenon in the Humanities. Thus, in our study, teaching tolerance is a dynamic integrative personal quality that determines the ability of a teacher to a successful cooperation in the sphere of professional activity, its understanding, recognition and acceptance without the aggression of the subjects of the educational process as carriers of other values, attitudes, beliefs and behaviours by establish tolerant relations, which are based on trust, cooperation, joy, empathy, compromise, and psychological comfort. The prospect of further study we consider the definition of the components of pedagogical tolerance of future teachers.

Reference:

1. Andryeyev M. V Formuvannya tolerantnosti vchy`telya zagal`noosvitn`oyi shkoly` : dy`s. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. / M.V. Andryeyev : Ukrayins`ka inzhenerno-pedagogichna akademiya. - Xarkiv, 2009. - 22s.
2. Bezotechestvo L. M.Formy`rovany`e tolerantnosti` bakalavrov – budushhy`x pedagogov professy`onal`nogo obuchen`ya v obrazovatel`nom processe vuza: avtoref. dy`ss. ... kand.. ped. nauk : 13.00.08. / L.M. Bezotechestvo : Krasnoyarsky`j gosudarstvenny`j pedagogy`chesky`j universy`tet y`m. V.P. Astaf`eva. – Krasnoyarsk, 2015. – 24s.
3. Besschetnova O.V. Tolerantnost` kak ob`yekt y`zucheny`ya gumany`tarnyx nauk / O.V. Besschetnova // Tolerantnost` v sovremennom obshhestve: opyt mezhdy`scy`ply`narnyx y`ssledovany`j : sborny`k nauchny`x statej / pod nauchn. red. M.V. Novy`kova, N.V. Ny`zhegorodcevoj. – Yaroslavl` : Y`zd-vo YaGPU, 2011. – S. 42 – 44.
4. Bratchenko S.L. Pedagogy`ka razvy`ty`ya: klyuchevye kompetentnosti` y` y`x stanovleny`e. / Chekmareva T.N. // Tolerantnost` – poy`sk my`ra y` soglasy`ya v mezhy`chnostnom vzay`modejstvyy`. Tolerantnost` v teory`y`. Uchebnoe posoby`e / T.N. Chekmareva – Bratsk: GOU VPO «BrGU», 2011. – S. 141 – 154.
5. Golovataya L.V. Tolerantnost` kak problema fy`losofy`y` obrazovany`ya : avtoref. dy`ss. ... kand.. fy`losof. nauk : 09.00.13 / L.V. Golovataya : Stavropol`sky`j gosudarstvenny`j universy`tet. – Stavropol`, 2006. – 22c.
6. Deklaraciya pry`ncy`piv tolerantnosti / Kodeks tolerantnosti. Normaty`vno-pravovi dokumenty`, shho vstanovlyuyut` prava etnichny`x gromad ta reguluyuyut` diyal`nist` nacional`nokul`turny`x tovary`stv v Chernivecz`kij oblasti. – Chernivci, 2010. – S. 12 – 16.
7. Karandash M. M. Vy`xovannya tolerantnosti majbutnix uchy`teliv istoriyi v procesi vy`vchennya social`no-gumanitarny`x dy`scy`plin : avtoref. dy`s. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. / M. M. Karandash : Drogoby`cz`ky`j derzhavny`j pedagogichny`j universy`tet imeni Ivana Franka. – Drogoby`ch, 2011. – 20s.
8. Kotelyanecz` Yu. S. Formuvannya tolerantnosti majbutnix uchy`teliv pochatkovy`x klasiv u procesi profesijnoyi pidgotovky` : avtoref. dy`s. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. / Yu. S. Kotelyanecz` : Kirovograds`ky`j derzhavny`j pedagogichny`j universy`tet imeni Volody`my`ra Vy`nny`chenka. – Kirovograd, 2015. – 22s.
9. Leont`ev D. A. K operacy`onaly`zacy`y` ponyaty`ya «tolerantnost`» / D. A. Leont`ev // Voprosy` psy`xology`. – 2009. – # 5. – S. 3 – 16.
10. Ly`patova N.O. Sredstva formy`rovany`ya pedagogy`cheskoj tolerantnosti` budushhy`x uchy`telej / N.O. Ly`patova // Vestny`k SamGU. – 2006. - # 10/3 (50). – S. 50 – 54.
11. Makarov Yu. A. Dy`fferency`al`no-klassy`fy`kacy`onnye aspekty tolerantnosti` / Yu. A. Makarov // The culture of tolerance in the context of globalization: methodology of research, reality and prospect: materials of the international scientific conference on May 13-14, 2014. – Prague: Vedecko vydavatelske centrum "Sociosfera-CZ". – S.20 – 25.

12. Makarov Yu. A. Tolerantnost' professy`onal`nayay`ly`chnostnaya / Yu. A. Makarov // The culture of tolerance in the context of globalization: methodology of research, reality and prospect: materials of the international scientific conference on May 13-14, 2014. – Prague: Vedecko vydavatelske centrum "Sociosfera-CZ". – S.127 – 132.

13. Maslou A. Moty`vacy`ya y` ly`chnost`. Elektronnyj resurs. Rezhym dostupa: http://www.bim-bad.ru/docs/maslow_motivation_and_personality.pdf.

14. Olport G. U. Tolerantnaya ly`chnost` / G. U. Olport // Y`stoky` tolerantnosty`. Nacy`onal`nyj psy`xology`chesky`j zhurnal. – 2011. – # 2 (6). – S. 155 – 159.

15. Safonov K. B. Tolerantnost` kak kategory`ya trudovoj ety`ky` / K. B. Safonov // Tolerantnost` v sovremennom obshhestve: opyt mezhdy`scy`ply`namyx y`ssledovany`j : sborny`k nauchnyx statej / pod nauchn. red. M.V. Novy`kova, N.V. Ny`zhegorodcevoj. – Yaroslavl` : Y`zd-vo YaGPU, 2011. – S. 77 – 79.

16. Stolyarenko O. V. Pedagogichni umovy` vy`xovannya tolerantnosti u studentiv vy`shhy`x navchal`ny`x zakladiv texnichnogo profilyu : avtofef. dy`s. ... kand. ped. nauk : 13.00.07. / O. V. Stolyarenko : Umans`ky`j derzhavny`j pedagogichny`j universy`tet im. Pavla Ty`chy`ny`. – Uman`, 2013. – 20s.

17. Chekmareva T.N. Tolerantnost` – poy`sk my`ra y` soglasy`ya v mezhlly`chnostnom vzay`modejstvy`y. Tolerantnost` v teory`y. Uchebnoe posoby`e / T.N. Chekmareva. – Bratsk: GOU VPO «BrGU», 2011. – 171 s.

18. Shayuk O. Osobly`vosti psy`xologichnoyi struktury` profesijnoyi tolerantnosti majbutnix ekonomistiv. / O. Shayuk // Psy`xologiya i suspil`stvo. – 2011. - #3 – S. 28 – 63.

19. Shlay`na V.M. Pry`ncy`ry tolerantnosty` y` socy`ony`ka / V.M. Shlay`na // Menedzhment y` kadry: psy`xology`ya upravleny`ya, socy`ony`ka y` socy`ology`ya. – 2010. – # 5. – S. 54 – 61.